

СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА

Том I
Књига 2

Београд – Буштрање

МАТИЦА СРПСКА
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ

НОВИ САД – БЕОГРАД 2011

Између 1184. и 1186. Б. је дошла под власт Стефана Немање. У саставу српске државе уживала је аутономију која је била регулисана статутом као и код других приморских градова. Након распада државе Немањића град је дошао под власт Балшића, а крајем XIV и током прве половине XV в. повремено су га држали Црнојевићи, Сандаљ Хранић, Ђурђе Страцимировић, Балша III и српски деспот Ђурађ Бранковић, који му је 1440. потврдио привилегије. У то време у будванском Кастелу столовао је зетски митрополит. Б. је под власт Млетачке републике потпала 1442. када су ограничена њена некадашња аутономна права. Дуго је била изложена турским нападима, а посебно 1571, када је опљачкана и опустошена. После слома Млетачке републике, једно време била је у поседу Аустрије (1797–1806), затим кратко под руско-црногорском управом, па француском, да би одлуком великих сила 1815. била додељена Аустрији под чијом је влашћу остала све до ослобођења 1918

М. Поповић

На Митровдан 8. XI 1918. јединице Српске војске ослободиле су Б. Са подручја Општине, у саставу Српске војске на Солунском фронту борило се више стотина добровољаца. Заједно са Бокељима грађани Б. изјаснили су се за уједињење са Србијом. На територији данашње општине постојале су три самосталне општине: Б., Свети Стефан и Петровац. У економском погледу крај је био веома сиромашан. Економска емиграција је била велика – нарочито у Америку. Обрадивог земљишта је било мало; највише се гајило јужно воће, винова лоза; развијено је било маслинарство, сточарство и рибарство. Б. није имала добре саобраћајне везе: пут према Цетињу изграђен је тек 1931; поморски саобраћај је био главни. Изградњом дворца Милочер породице Карађорђевић 1935. и хотела „Авала” 1939. туризам у Б. постаје важна привредна дјелатност. Између два рата Б. су највише посјећивали Чеси; у Прагу је 1935. основано Друштво пријатеља Б. и Јужног приморја.

За вријеме II свјетског рата Б. су 17. IV 1941. заузели Италијани, а од септембра 1943. до ослобођења 22. XI 1944. била је под њемачком окупацијом. У антифашистичкој борби погинуло је 256 бораца из Општине Б. а у логорима затворено више стотина житеља овог краја. Послије ослобођења Б. је ушла у састав Републике Црне Горе. Стари град Б. је према попису из 1933. имао 689 становника, а тај број се незнатно мијењао до земљотреса 1979. Послије обнове града ту живи око 120 становника.

Б. је једна од најразвијенијих општина у Републици. Туризам је главна привредна дјелатност: половина туристичког промета у Црној Гори остварује се у Б. Највише гостију долази из Србије, затим Русије и западних земаља. У Општини постоје три

основне и једна средња школа, Факултет за туризам и бизнис и Правни факултет. Б. има своју Радио-телевизију, Модерну галерију, Археолошки музеј, Библиотеку и Архив. Најзначајнија културна манифестација у сезони је „Град Театар”. Б. је препознатљива и по спортским активностима: ФК „Могрен”, ватерполо клуб и одбојкашки клуб су водећи клубови у Републици; успешно се такмиче и кошаркашки, рукометни, карате и други клубови.

М. Лукетић

Најстарија прецизно датована међу будванским црквама била је црква Св. Марије у саставу бенедиктинског манастирског комплекса. Према натпису на плочи на унутрашњој страни северног зида данашње грађевине, црква је подигнута 840. Претпоставља се да се налазила на месту постојеће цркве познате под именом Св. Марија *in punta*, у јужном делу града, у непосредној близини цркве Св. Саве Освећеног. Цркву су касније преузели фрањевци и држали до доласка Француза 1807. Данашња црква Св. Марије, са додатком у имену који ближе одређује њен положај (*in punta*: на рту), представља једнобродну грађевину с правоугаоном апсидом на јужној страни. Време настанка цркве није поуздано установљено. На цркви је уочено више етапа грађења. Најстарији део грађевине, апсида и јужни део наоса, засвођени су

Црква Св. Саве Освећеног

Фреска у цркви Св. Саве Освећеног, око 1150.

преломљеним сводовима. Према натпису у северном зиду цркве, облику основе и конструкцији свода, тај део градње може се датовати у другу половину XIII в. Црква је обнављана и у XVII в. када су дограђене просторије на источној, северној и западној страни, а по свему судећи, из тог времена је и звоник на преслици.

Мала црква посвећена Св. Сави Освећеном налази се на градском тргу, у јужном делу старог града, у непосредној близини цркве Св. Марије *in punta*. По будванским летописцима, тај светитељ био је први патрон града. На основу натписа уклесаног у плочи у ниши јужног зида наоса црква је датована у 1141. Историјска збивања условила су честа прелажења цркве из поседа православних у посед католика. На основу сачуваних извора зна се да је православна била у доба цара Душана, у време владавине Балшића и касније у XVII и XVIII в., а по натпису на надвратнику западног портала проистиче да је неко време припадала фрањевцима. То је ранороманичка једнобродна грађевина са олтарском апсидом на истоку, полукружном са спољне и унутрашње стране. Брод цркве подељен је пиластрима на три травеја и засведен подужним полуобличастим сводом. У овај простор светлост је допирала кроз уске, лучно завршене једноделне прозоре смештене у средишту апсида и на северном зиду источног и средњег травеја. На западној фасади главни портал изведен је блоковима кречњака, а изнад њега постојао је, по свој прилици, дводелни прозор. Изражајност једноставних фасада постигнута је наизменичним ређањем блокова од сивкастог и ружичастиг камена. Полихромна обрада фасада, присутна и на которским црквама, потиче из ломбардијске и тосканске романике. Из свега се закључује да црква својом схемом основе и спољном обрадом представља комбинацију решења својствених градићевина романике. О првобитном зидном сликарству грађевине непосредно сведоче ретки остаци композиција и ликова. Веће површине фреско-живописа сачувале су се на северној страни зида и свода сва три травеја. Најбоље је очувана композиција Вазнесења Христовог у средишњем травеју, са одлично изведеним ликом Богородице, Христа, апостола и ањела. У западном травеју, судећи по сачуваним фрагментима, приказане су две сцене из житија патрона цркве Св. Саве Освећеног. И поред знатне оштећености живописа, закључује се да су фреске рађене у духу византијске уметности и да их је извео грчки мајстор. Иконографске и стилске одлике упућују на средину XII в. као највероватније време њиховог настанка.

У будванској цитадели, а у близини цркве Св. Марије *in punta*, налазила се црква посвећена Богородици, позната као Св.

Марија *de Castello*. У изворима је забележено да су је саградили православни калуђери, али време њеног настанка није поуздано установљено. По сачуваним остацима закључује се да је била једнобродна грађевина подигнута у периоду XII–XIV в. и украшена фрескама. Од 1435. или 1437. до 1442. у њој је било смештено седиште Зетске митрополије. Срушена је у XIX в.

Црква посвећена Св. Јовану Крститељу, који је постао патрон града, била је катедрална црква будванске бискупије све до 1828. Тачно време њене изградње и првобитни облик нису познати. Постојећа грађевина је тробродна базилика без апсиде, са бочним певницама, хором и сакристијом. По начину градње и обележјима архитектуре претпоставља се да је подигнута у XV в. Општи изглед цркве измењен је каснијим доградњама. У XIX в. уз првобитну грађевину са северне стране дограђен је звоник, а са јужне бискупски двор. Међу иконама најзнаменитија је икона Богородице са Христом, позната као *Будванска Богородица*. Претпоставља се да је сликана за будванску цркву Св. Марије и да је касније доспела у цркву Св. Јована Крститеља, где се и данас налази и чува у збирци уметничких предмета. Стилске и иконографске карактеристике те иконе упућују на јужноиталијанска византијска решења и на XIII в. као време њеног настанка. Међу осталим истичу се слика Св. апостола Петра и Павла, рад уметника из круга Карпача, неколико грчких икона и слика Св. Луке, дело домаћег сликара А. Боцарића.

Јужно од цркве Св. Јована Крститеља налазе се темељи тробродне базилике са подним мозаицима, по свему судећи, из VI–VII в.

Будванска црква Св. Тројице, у близини осталих цркава, подигнута је 1804. Једнобродна је грађевина са полукружном апсидом, куполом и звоником на преслици. Веома пажљиво је уобличена њена западна фасада с главним профилисаним порталом и розетом изнад њега. Изразито обележје цркве је двобојност фасада. Њихово врло упечатљиво дејство постигнуто је блоковима од сивога и црвенкастог камена у наизменичним редовима. У унутрашњости цркве налази се иконостас израђен у барокном стилу. Иконе у доњем делу иконостаса, осим престоних, радио је почетком XIX в. непознати сликар, вероватно грчког порекла. Никола Аспиоти, уметник са Крфа, израдио је горње делове иконостаса 1864. Испред цркве налази се гроб књижевника Стефана Митрова Љубише, а споменик (рад уметника Лојза Долинара) подигнут је у градском парку.

Д. Павловић

У епским песмама Б. се помиње уз богату атрибуцију – као *град и град приморски, бијела и пребјела, ишитома, у Приморју, на*

крајину итд. Песме је певају у историјском контексту црногорско-турског сукоба 1768 (СМ 14), Наполеоновог похода 1813 (Вук VI–II, 44; СМ 48) и доласка књаза Данила на власт у Црној Гори (Вук VIII, 71). Само у *Српским народним њесмама из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића* (Бг 1974, IV, 39 – о погибији и освети Пера Мартиновића) помиње „будванске пазаре“, где се купује „добра трговина“, по чему је град био чувен од најстаријих времена.

М. Детелић

ЛИТЕРАТУРА: С. Накићеновић, *Антрополошка студија Бока*, Бг 1913; М. Шуфлај, *Срби и Арбанаси*, Бг 1925; М. Абрамић, „Антикни налази у Будви“, *Гласник Народної Универзитетної Боке Кошорске*, 1937, 4; В. Кораћ, *Градњетелска школа Поморја*, Бг 1965; М. Лукетић, *Будва, Св. Стефан, Пејшовац*, Будва–Цг 1966; *Историја Црне Горе*, I, Тг 1967; В. С. Караџић, *Српски рјечник иштумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Бг 1969; *Историја Црне Горе II/1*, Тг 1970; П. Мијовић, М. Ковачевић, *Градови и ушврћења у Црној Гори*, Бг–Улцињ 1975; З. Зековић, Д. Станојевић, „Конзервација и презентација живописа у цркви Св. Саве Освећеног у Будви“, *ГДКС*, 1986, 10; Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, Никшић 1988; С. Вујовић, *Људи и градови*, Будва–Бг 1990; Д. Срејовић, *Древна Будва у митју и историји*, Бг–Будва 1996; Л. Бурашковић, „Црква Светог Саве Освећеног у Будви“, *СДИУС*, Бг 1996, 23–26; С. Паповић, Љ. Б. Поповић, *Анђичка Будва*, Будва 1997; М. Лукетић, *Туризам у Будви 1918–1941*, Будва 1998; М. Чанак Медић, „Црква Светог Саве у Будви“, *Зограф*, 1998–1999, 27; М. Антоновић, *корични наслов: Град и залеђе; фронтиспис: Град и жуја у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Бг 2003; С. Петковић, *Културна баштина Црне Горе*, Н. Сад 2003; *Студијски семинар „Приморски град у транзицији“*, Будва 2004; Б. Стругар, *Будва*, Бг 2005; М. Детелић, *Епископски градови*, Бг 2007; Р. Рагковић, *Развој хотелијерства у Црној Гори*, Будва 2009.

БУДВАНСКИ СТАТУТ, статут средњовековне комуне Будве. Познат је према шест преписа, од којих се два најзначајнија чувају у Библиотеци Св. Марка у Венецији. Старији рукопис потиче из друге половине XVII в, док је на млађем препису назначено да је настао 1700. По овим рукописима 80-их година XIX в. објављено је критичко издање које је приредио Шиме Љубић. Сви преписи рађени су према италијанском преводу Статута који је начињен након што је Будва коначно потпала под млетачку власт 1442. Изворни текст је, као и сви остали статутни јужнодалматинских градова, био вероватно написан на средњовековном латинском језику. Првобитна редакција Статута настала је за време владе цара Душана (1336–1355). На то основно језгро потом су додаване нове статутарне одредбе, да би коначни текст био заокружен у првим деценијама XVI в. Статут садржи 295 одредби. Прво датирано поглавље (251) потиче из 1426, а потом, без хронолошког реда, датирано је још само десетак поглавља насталих током XV в. Према тим оскудним

временским граничницима, на основу садржине, језика, правне терминологије, назива мера и монета, могу се разлучити три слоја статутарних одредби: доба Немањића и потом период власти Балшића, доба Деспотовине и доба млетачке владавине. Тако текст Статута није никада био изнова или коначно редигован, него су његовом првобитном садржају додавани нови прописи којима су – нарочито у млетачком раздобљу све изразитијег умањивања комуналне аутономије – мењане или укидане раније одредбе.

Изворна статутарна кодификација из времена цара Душана означила је и у Будви довршен процес развоја градског комуналног живота и аутономности, започет још у доба зетских владара у XII в. и укорјењен у древним традицијама римског муниципалног уређења и градских самоуправа вековима очуваних у Византији. Самосталност коју је Будва, попут других приморских градова, уживала у држави Немањића поступно је била обликована у изграђену градску самоуправу и судску аутономију, с правом које је стварано и мењано одлукама градског Већа. Један број појединачних закона (статуа) насталих у дугом временском следу, био је, по угледању на статут блиског Котора, прикупљен и пречишћен, и с неким новим одредбама или озакоњеним правилима обичајног права, редигован у јединствен зборник који се налази у књизи Статута. То је основно језгро Статута, које чини првих 250 поглавља. Најважнији одељци Статута посвећени су институцијама комуналне аутономије, односу комуне према државној власти и судском поступку.

Уређење будванске комуне у основи следи познату слику градских власти на далматинском приморју. Градско Веће, које се од времена млетачке власти означава као Велико веће, у доба настанка Статута већ је племићког карактера. Оно је расправљало о свим важнијим питањима, а општи прописи које је усвајало имали су законску снагу. Сваке године на дан Св. Марка из своје средине бирало је једно уже тело, састављено од тројице судија и осам већника, које је носило извршну власт и, нарочито, решавало питања финансија. Под млетачком влашћу ова градска влада названа је Мало веће, да би реформом из 1503. био измењен његов састав (поред градских судија сачињавали су га и прокуратори општине и благајници катедрале), док су управну и финансијску надлежност преузели млетачки начелници, препуштајући Малом већу само неважна питања. Избор општинских службеника (канцелара, нотара, аудитора) такође је, по првобитној редакцији Статута, био у надлежности градског Већа. Пространа власт градских судија чинила их је највишим званичницима комуналне аутономије и личностима с највећим угледом.